

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ**

ШЛЯХ «ІЗ ВАРЯГ У ГРЕКИ» В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав:

здобувач 07-441 групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізації 014.03 Історія
Освітньо-професійної програми
Середня освіта (історія)
Німас Владлен Геннадійович

Керівник

доктор історичних наук,
професор Водотика С. Г.

Рецензентка

кандидатка історичних наук,
доцентка Коновалова Г. В.

ЗМІСТ

Вступ.....	
Розділ 1. Роль та значення шляху із варяг у греки в історії Київської Русі	
Розділ 2. Функції давньоруського м. Олешки в забезпеченні дніпровського водного шляху	
Розділ 3. Вивчення в шкільному курсі історія шляху із варяг у греки.....	
Висновки.....	
Список використаних джерел.....	
Додатки.....	
Додаток А.	
Додаток Б.	

Вступ

Актуальність теми. Досліджувана тема актуальна тому що стосується вивчення шляху із варяг у греки в шкільному курсі історія. Шлях «з варяг у греки» - водний шлях який проходив Балтійським морем в Візантію через Східну Європу, що використовувався в основному для переміщення торгових суден. Також це був один із водних шляхів переселення варягів у Південно-Східну Європу та Малу Азію.

Він пролягав від Варязького моря Фінською затокою по річці Неві Ладозьким озером, далі річкою Волховом, озером Ільмень, річкою Ловаттю, потім волоком човнами до Дніпра, потім Чорним морем уздовж західного берега до Царгороду. Також був інший маршрут, який проходив уздовж Одри до Кракова в Галичину через Звенигород, Пліснеськ, Галич. Початком функціонування шляху вважається X століття. Найбільше значення мав в X - XI століттях. В кінці XI століття Русь почала торгівлю із Західною Європою і шлях « з варяг у греки» поступився важливістю іншими торговельними шляхами – Припятьсько-Бузькому, Західно-Двинському і іншими.

Говорячи про Нижнє Подніпров'я та його географічне положення, слід зауважити дві сторони цього питання: історичне та економіко - географічне. Економіко географічне положення змінювалося під впливом економічного та політичного руху. Нижнє Подніпров'я знаходиться на долині Дніпра саме від острова Хортиця до Дніпровського лиману. Межує з Північним Причорномор'ям на заході, а на сході з Кримом та Приазов'ям.

Мета дослідження полягає в вивченні шляху із варяг у греки в шкільному курсі історія.

Об'єкт дослідження – історія Київської Русі.

Предметом дослідження шляху із варяг у греки в шкільному курсі історія.

Завдання роботи:

1. Роль та значення шляху із варяг у греки в історії Київської Русі.

2. Функції давньоруського м. Олешок в забезпечені дніпровського водного шляху.
3. Вивчення в шкільному курсі історія.

Питання шляху варяг із греки розглядалося в таких працях дослідників: Києво-Печерський патерик. Д. Абрамовича ми дізнаємось про період розквіту Печерського монастиря, який був складений монахами, напередодні руйнування Київської русі татарськими ордами; Ковалевский А. П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг. ; Книга нас може проінформувати про подорож на Волгу, шлях із варяг у греки та життя поселень; Повесть временных лет переклад Д. С. Лихачева. В повісті ми можемо прочитати про князів, які правили під час торговельного шляху із варяг у греки та детально його розглянути; Буйских С. Б., Ієвлев М. М. Про осіле населення пониззя Дніпра та Південного Бугу у X-XIII ст. ; Можемо дізнатися про життя та побут населення в понизі Дніпра; Водотика С. Г. Нарис історії Херсонщини. Давній час. К.: Видавець Олег Філюк, 2016. 304 с. В нарисі розглядається історія Херсонщини в давні часи. Олешша – місто порт та дніпровський водний шлях. Також про життя населення міста.

Деякі дослідники: С.В. Бернштейн-Коган, Ю.Ю. Звягін, А.Л. Нікітін, С.Е. Цветков піддають сумніву існування шляху «із варяг у греки» як постійно діючої транзитної торгової магістралі, але не заперечуючи можливості окремих плавань.

Отже, результати моєї роботи можуть бути виключеними вчителями в роботі саме позакласного читання та на уроках історії в шкільному курсі. Вона обговорювалася під час проходження практики, пройшла випробування на антиплагіат та допускається до обговорення на уроках в старшій школі. Також в 8 класі при вивченні історії можна провести екскурсію.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, додатків та списку використаних джерел.

Розділ I. Роль та значення шляху із варяг у греки в історії Київської Русі

Географічні та хронологічні межі

Шлях, як писалося раніше, з'явився на початку IX ст. (Не пізніше 825-30 рр.), про це свідчать деякі знахідки арабських скарбів срібних монет – Дирхемів першої чверті IX ст. Найбільше значення мав у X – 1-ій третині XI ст., тобто за часів князювання Святослава Ігоровича та Володимира Червоне Сонечко. У 2-й половині XI – на початку XII ст. посилювалися торгові зв'язки Русі із Західною Європою, і шлях «з варяг у греки» поступився місцем Припятьсько-Бузькому, Західно-Двінському та ін. Спочатку цей шлях, так само як і паралельні йому, використовувалися варягами для грабіжницьких набігів на економічно і культурні міста які були більш розвинені в країнах Європи, і навіть Візантію. Пізніше цей шлях став важливим торговим маршрутом між Скандинавією, Північною Європою, багатою на Візантію, Схід.

Якщо спочатку на Русь прагнули скандинавські князі з дружинами, то з XI століття - шукачі здобичі та пригод, гості-купці. Земля Полоцька, як і Київська, неодноразово згадується у стародавніх скандинавських сагах. Для наших предків варяги були людьми потрібними, хоч і чужими, які мають свій інтерес.

Назва варанг належить до рутенів, лютичів, які проживали на південному узбережжі Балтики, в тому числі й біля гирла Немана. Тому необхідно відрізнити варягів та норманів. Якщо нормани впізнали Русь не раніше X ст., то варяги з Балтики були тут у IX і навіть наприкінці VIII ст.

Існувала навіть варязька дружина у стародавньому Полоцьку.

У міру освоєння цього шляху варяги колонізували прилеглі до нього землі, заселені слов'янськими, балтськими та фінно-угорськими племенами. У такий спосіб виникли держави-князівства династії Рюриковичів. Спочатку в Новгороді та Старій Ладозі, а потім у Смоленську та Києві.

Виникає питання: чому мандрівники йшли не через Західну Європу, найкоротшим шляхом? Однією з відповідей може бути те, що на Русі прибалтійських землях їм був забезпечений, говорячи сучасною мовою, режим

«найбільшого сприяння». На користь цього свідчить Договірна грамота смоленського князя Мстислава Давидовича з Ригою та Готським берегом від 1229 (вона є першою пам'яткою старобілоруської писемності). Тактика руських князів була однозначно спрямована на розвиток і зміцнення торгівлі та торговельних шляхів. Маршрут охоронявся та захищався їхніми спеціальними договорами, які не втрачали сили навіть під час внутрішніх розбіжностей. Торгові переміщення були обома сторонами взаємовигідними.

На шляху «з варяг у греки» існувало багато відгалужень: на річці Західна Двіна між Ловатью та Дніпром, потім із району Смоленська по річці Каспле; з Дніпра на річки Усяж-Бук до Лукомля та Полоцька. Шлях "із варяг у греки" був пов'язаний з іншими торговими шляхами, водними шляхами на території давньої Русі: Прип'ятсько - Бузьким, що йшли до Західної Європи, і Срібно Волзьким, що виводив у Каспійське море. З півдня за розгалуженою системою стародавніх торговельних шляхів колії возили: з Константинополя – вино, прянощі, ювелірні та скляні вироби, дорогі тканини, ікони, книги, дорогоцінні метали та предмети розкоші з Києва – хліб, різні ремісничі та художні вироби, срібло в монетах і т.д.: з Волині - шиферні пряслиця та ін. З півночі дорогою возили: зі Скандинавії - деякі види зброї та вироби художнього ремесла, з Північної Русі – ліс, хутро, мед, віск, лляне полотно з Прибалтійських країн – бурштин.

У другій половині 11-12 ст. посилювалися торговельні зв'язки Київської Русі із Західною Європою і шлях "з варягів у греки" поступився місцем Прип'ятсько - Бузькому, Західно - Двінському та ін. З часом значення торгового шляху падало. Тобто роздробленість Русі, централізація країн Скандинавії, занепад Візантії та, нарешті, захоплення монголами приволзьких земель покладали край шляху «з варяг у греки».

Як вказується в «Повісті минулих літ», єдиному письмовому «свідченні» його існування, «Бі шлях з Варяг'греки, і вигрик по Дніпру, і верхні Дніпро

праволоки до Ловоти, і по Ловотивніті в Ілмерь озеро велике, з нього ж , і того озера прийде гирло в море Варяське».

У перекладі на сучасну, шлях від стародавніх торгових центрів північної Європи - Сігтуни, Бірки або Вісбю - проходив Балтійським морем через протоку Седра Кваркен в Або-Аландські шхери, потім по річці Неві (тут були пороги), по Ладозькому озеру, річці Волхов пороги) в озеро Ільмень. Звідти - вгору річкою Ловаті, потім волоком у річку Торопа, що у Західну Двіну. Вниз по Двіні - до Касплі, а по цій річці - вгору до її витoku з озера Каспля (ще один волок) до річки Катинь, що впадала в Дніпро.

Далі шлях виходив у Чорне море, минаючи Дніпровські пороги. По морю – вздовж європейського узбережжя до Константинополя. Шлях мав численні розгалуження: найдавніший варіант північної частини йшов безпосередньо з Балтійського моря на Західну Двіну. Потім через волоки у Верхнє Подніпров'я (р. Друть) і далі вниз по Дніпру в Чорне море. Південна частина шляху також мала розгалуження: в Азовське море, вгору Доном, волок до правого притоку Волги - Камишинке і вниз Волгою в Каспійське море. Також торговий шлях йшов від гирла Дніпра до гирла Південного Бугу, Дністра та Дунаю, що ведуть до Західної Європи.

Зі словника Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона дізнаємося, що вхід у Неву усяяний піщаними рифами, що перешкоджає судам з осадкою в 5-6 (1,86 м) футів вільно проникати до неї з Ладogi. На річці Волхов дві групи порогів, тому в давнину тут судна розвантажувалися та товари везли в обхід сухим шляхом.

Середній навігаційний час для Волхова зіставляє приблизно 215 днів. Судноплавство по Ловаті проводиться головним чином навесні, але решту часу внаслідок порожистого та місцями кам'янистого дна цей шлях не є безпечним для судів. Торгово - економічне значення Дніпра є, однак, досить обмеженим. Причина цього полягає, між іншим, у існуванні порогів, які

роблять наскрізне по Дніпру судноплавство неможливим і поділяють його на дві вельми нерівні частини, які являють собою як би дві зовсім окремі річки.

Таким чином, Верхньо - дніпровський басейн, відокремлений від Чорного моря з несудноплавними порогами і з'єднаний лише номінально з Балтійським, виявляється абсолютно замкненим, а судноплавство його водними шляхами - суто місцевим.

З географічної точки зору плавання значно ускладнювалися через необхідність подолання волоком двох вододілів - між Ловаттю та Двіною та між Двіною та Дніпром. Причому відстань за маршрутом Балтика Волхов-Лувати-Двіна-Дніпро (з двома волоками) в 5 разів більша за маршрутом Балтика-Двіна-Дніпро (з одним волоком), що проходить через міста Рига, Полоцьк і Смоленськ. Західну Двіну знали норманські торговці, нею ходили до Візантії готландські моряки. Нею ж ходили і росіяни до Варязького моря і о. Готланд.

Існували незручний Балтика-Вісла-Буг-Прип'ять-Дніпро (також шлях з одним волоком) що проходить через міста Плоцьк, Брест, Пінськ та Турів, що відразу виходить у район Києва, функціонує і в даний час.

Найкоротшим був маршрут, який починався з Балтики, з гирла річки Неман, переходив через притоки Прип'яті, річки Птич, Случ чи Свіслач, до Дніпра. Г.С. Лебедев стверджує, що серія монетних знахідок вказує на рух «срібних ниток» до Балтики з Дніпра Неманський шлях. Цю думку підтримав київський вчений В.М. Заценко. На його думку, монети арабського халіфату стали надходити у Верхнє Понеманьє з 50-х років VIII століття.

На користь цього свідчать три значні скарби, знайдені в районі Мінська з монетами 8-9 століть. Вони були виявлені в районі річок Птічі та Свіслочі. У селі Новий Двір, зокрема, в 1871 знайдений скарб як німецьких, так і візантійських монет. У 1958 році біля села Дегтяне знайдено великий скарб стародавніх монет та ювелірних виробів. Він був захований близько 1050 року.

Клади та окремі знахідки арабських монет IX – початку XI ст. відмічені у селах Греск, Питевщина, Новосілки, містечку Койданове.

Деякі дослідники: С.В. Бернштейн-Коган, Ю.Ю. Звягін, А.Л. Нікітін, С.Е. Цветков піддають сумніву існування шляху «із варяг у греки» як постійно діючої транзитної магістралі (не заперечуючи можливості окремих плавань). Наведені ними аргументи можна поділити на три групи:

Географія. Труднощі плавання, де потрібно було долати волоком два вододіли - між Ловою і Двіною і між Двіною і Дніпром. з одним волоком), що проходить через міста Рига, Полоцьк та Смоленськ. Існує і не менш зручний шлях

Балтика-Вісла-Буг-Прип'ять-Дніпро (також з одним волоком), що проходить через такі міста як Гельм, Плоцьк, Брест, Пінськ та Турів, що одразу виходить у район Києва.

Джерела. Відсутність згадок про подібні плавання в скандинавських сагах та у візантійських джерелах згадок про скандинавських купців і скандинавів взагалі раніше другої половини XI ст. Вперше про воїнів - «варанги» - йдеться в імператорському хрисовулі 1060 р. (інші згадки перебувають у пізніших документах, навіть якщо вони описують події ранніх років). Проте Бертинський літопис під 839 роком однозначно згадує скандинавів як послів Русі при візантійському дворі.

Археологія. Невелика кількість археологічного візантійського знахідок походження, як у самій Скандинавії, так і по всьому передбачуваному маршруту. Наприклад: при розкопках у Бірку (Швеція) арабські монети знайдені у 106 похованнях, англосаксонські – у восьми, і лише у двох – візантійські; з більш ніж 110 тис. монет, знайдених у 700 скарбах на острові Готланд до середини XX ст., Візантійських всього 410. Нечисленні речі візантійського походження, знайдені в Новгороді, відносяться до культурних верств XI ст. Якщо по іншому найважливішому торговому шляху Східної Європи – Волзько Балтійському («з варяг в хазари», варіант «...в булгари») археологічні знахідки: зброя, прикраси, скарби, у тому числі з візантійськими

монетами (всього понад триста монет), що свідчать про постійний рух цим маршрутом.

Основна магістраль, що сполучала Скандинавію і Візантію проходила через Київ та залишалася недоторканою. Частина караванів йшла напростоць через Смоленськ, а інша частина робила невелике коло вздовж Фінської затоки та Ладоги, а потім по Неві в районі Смоленська, потім шляхи знову поєднувалися. Це було обумовлено тим, що райони, які знаходилися на півночі були багаті на велику лісову живність, яку заготовлювали на хутро. Торговий шлях оживав, тоді коли починали танути річки, а припиняв своє життя лише пізньої осені, тоді коли наставали холоди, і вони знову замерзали.

Саме це впливало на геноцид цілих поселень. Тобто ті, хто не устигав по яких або причинах повернутися додому, зупинялися на перезимування і іноді залишалися там назавжди.

До сьогодні в наш час, знаходять і вивчають цілі поселення людей, з яскраво вираженою зовнішністю, яка не характерна своєму регіону.

Купці мали широкий асортимент товарів, що перевозилися ними, не лише при першій необхідності, Дуже часто коли каравани міняли свої товари ще по шляху, не закінчивши повний цикл пересування по маршруту. Все що награвували, тобто: золото і зброя мінялося на хутра, потім ці хутра продавали за золото або вимінювали на рабів перетинаючи Давню Русь, після чого все мінялося у Візантії на предмети розкоші і різні спеції, привезені туди з Персії і країн Африки та Азії.

На території Древньої Русі діяли інші закони і устої. На ключових ділянках торгових маршрутів будувалися «гради». Це могли бути невеликі захищені високими огорожами і ровами садиби або навіть цілі поселення з хорошими оборонними системами. У них жили і правили князі, вожді, старійшини. Усі каравани, що проходять мимо, були зобов'язані платити данину, натомість отримуючи озброєну охорону і місця для нічлігу. Разом з караваном, далі вирушала дружина, щоб допомогти досягти пункту призначення.

Розділ II. Функції давньоруського м. Олешки в забезпеченні дніпровського водного шляху

ОЛЕШІЯ – ПОРТ РУСИЧІВ В ГИРЛІ ДНІПРА.

Сама назва Олешія – літописна. Знаходилося поселення або історична місцевість у пониззі самого Дніпра. Як зазначалося в літописі місто Олешія вперше згадується в 1084 році, але дослідники, згадуючи археологічні знахідки, вважають, що саме місто виникло на 100 років раніше. Гавань, яка знаходилася у гирлі Дніпра – Славутича при виході у Чорне море, була дуже важливою ланкою на великому шляху « з варягів у греки», тобто, від Скандинавії до Візантії.

Розквіт міста почалося в XI столітті, також воно стало оплотом Русі. Як зазначалося в давнину на інших віддалених землях, які контролювали торгівлю й судноплавство, й коли місту загрожувала небезпека, київські князі йшли до Олешія, щоб його боронити, як писав літописець, «отець своїх й дідів своїх шляхи». Саме у мирні часи є були гостинні морські ворота Руської держави. В місто приходили каравани купецьких суден з товарами інших поселень; тут зустрічали й супроводжували до Києва послів та кандидатів у митрополити.

Отже, існують дві версії щодо локалізації міста. Перша – Олешія знаходилося на Великому Потьомкінському острові(тобто урочище Городище за 12 км нижче за течією Дніпра від центру Херсона); Друга – в місці злиття Дніпровського та Бузького лиманів. Про місто було вперше згадано під 1084, коли князь – ізгой Давид Ігорович пограбував тут гречників , які вели торгівлю з Візантією.

Поселення було добре забезпечено питною водою, також вони мали родючі землі, на яких потім почали розміщувати дачі городян, що привело до пошкодження великої частини пам'ятки історії та створення труднощів для подальшого дослідження. Також можна стверджувати, що на інших острівцях

берега Дніпра, було чимало інших родючих земель, саме для землеробства та скотарства.

У степі та лісі водилося багато звірів (дичини), яких використовували для мисливства та видобутку шкіри, хутра та їжі. Також у навколиці було багато деревини, саме для всякого будівництва та палива. Поселенці міста мали гарні природні умови для свого існування, тому вони займалися прибутково-важливою промисловістю – рибальство.

Саме ці природні ресурси давали можливість мешканцям забезпечувати себе, але також заповнювати припасами кораблів та постачати на інші ринки один із основних продуктів - рибу. В ключовому пункті Дніпровського водно – торгового шляху про місцезнаходження Олешшя вже йшлося.

Розташування Олешшя дадується в картографічних джерелах Херсона. Знаходилося воно в низині Дніпра та Південного Бугу. Досвідчений арабський картограф та географ, на карті XII ст. Ал-Ідрісі, точно позначив гирло Дніпра з його островами, притоками та відстанями.

На дні самого Дніпра, було виявлено значну кількість археологічних знахідок, а саме рештки корабля чи пристані. Серед знахідок є молоток, ножі, цвяхи, шлаки, бойова сокира, мечі, клевець, трубчастий замок XII-XIII ст., уламки чавунного котла, риболовні гачки, рештки обробки заліза (криця). Знайдено було велику кількість керамічного набору, але велику частину складали дрібні уламки червоної і глазурованої кераміки. З будівельних матеріалів це плінфа і черепиця, з керамічної тари – залишки амфор і піфосів.

З керамічних виробів було знайдено маленькі амфори, які використовувалися для зберігання ароматичних та косметичних засобів, олії. Було виявлено клейма дадування XII-XIII ст. з давньоруського поселення Середнього Подніпров'я та X ст. хозарського городища у Салтові, на уламках ручок горщиків. Остання знахідка є свідченням наявності аланів у складі поселення. Також були знайденні рештки корабельних дощок, які свідчать про наявність самих доків або майстерень для кораблів.

Було знайдено небагато кам'яних виробів, а саме: точило, кресальні кремені, рештки фундаменту будівлі XII-XIII ст. з вапняку (камені зі слідами обробки), розтиральник (верхній камінь зернотерки), кам'яні жорна, абразиви, рибальські грузила. Переважно посудами були представлені скляні вироби. Знайденими прикрасами – підвіску з мушлі та скляний браслет.

Про заняття поселення рибальством свідчать грузила з вапняку, рибна луска та багато кісток риби; ткацтвом – пряслиця з уламків тари і рибного стовбура; тваринництвом – кістки домашньої худоби (велика та дрібна рогата худоба, свині); полюванням – роги оленя, ікла вепра, кістки водоплавної птиці. Також в Олешші займалися і косторізним ремеслом, про що свідчать знахідки рогів оленя зі слідами обробки.

Основним джерелом косторізного ремесла було постачання скотарства. Отримання іншої сировини, яка була необхідною здійснювалося шляхом полювання та збором скинутих рогів, риболовлюю. З кісток виготовляли: проколки й лошила, пристрої для в'язання, голки, плетіння та розв'язування вузлів, інструменти для обробки шкіри та виготовлення посуду, гудзики, гребінці, руків'я для ножів тощо. Виготовлення таких знарядь включало лише незначну обробку первинної сировини, не потребувало спеціальних вмінь, інструментів та навичок, тому виробництво надто простих предметів домашнього вжитку та промислу відбувалося в разі потреби у кожному господарстві. Форма кістки, яка відносилася до цілком природною використовувалася у гральних бабках, іграшках – гуркалах (ковзани).

Отже, сокира, пилка, ніж, свердло, скобець, різець, долото, напилок, рашпіль, циркуль, шило, токарний верстат, такі інструменти використовувалися для обробки самої кістки. А для художнього оздоблення виробів: такі інструменти, що і в ювелірній справі (різці, штихелі, шабери).

На місці згарища, дослідниками було виявлено сотні людських скелетів, причому на деяких кістках та черепу є сліди від ударів рублячої зброї. Давньоруський дослідник С. Тараненко, дозволяє сказати, що виявлений культурний шар, який сягає приблизно 0,6 – 1,3 м, існує приблизно 150 років.

Аналіз речових, письмових та політичних ситуацій в пониззі Дніпра дозволяє нам датувати виникнення Олешшя у X ст., а хронологію культурного шару визначати кінцем X-XI ст. (1-й шар) і XII – 1 чвертю XIII ст. (2-й шар). Вчений А. Сокульський у 1980 р. відзначив виникнення Олешшя до 2-ї половини X ст., а зникнення поселення пов'язав з походом монгольського каравану Джибе і Субедея у причорноморські степи 1221 р..

Отже, багато інших знахідок, які знаходяться в протоках гирла Дніпра чекають свого часу дослідження. У 2017 році підводні археологи виявили рештки корабля і слов'янський горщик IX-XI ст.. Можна стверджувати, що станом на початок 2020-х років велика частина поселення на Великому Потьомкінському острові, яка була досліджена, дозволяє твердити про наявність мурованих будівель, скоріш за все місто не мало укріплень, бо розташовувалося на самому острові.

Звернувши увагу на херсонського археолога М. Оленковського, який досліджував населення на Великому Потьомкінському острові. Дослідник говорив, що місто та головна пристань Русі, розташовані на заплавному острові, тобто в самому центрі Дніпровського гирла. Він мав такі пояснення:

- великі для звичайного поселення розміри (до 0,5 кв.км),
- багата насиченість культурного шару археологічними матеріалами, яка властива якраз давнім містам,
- велика кількість знахідок,
- панівне положення острова у дельті Дніпра та наявність деревинної рослинності.

В літопис місто попало набагато пізніше свого заснування. Зі слів вченого А. Сокульського, місто не відразу стало основним вузлом у торгівлі Київської Русі з портами Чорного й Азовського морів.

Кажучи іншими словами, Олешшя як торговий пункт було засновано у X ст., а вузловим пунктом Дніпровського шляху з XI ст.. Отже, про місто вперше згадалося у 1084 р., коли князь-ізгой Давид Ігорович пограбував купців-гречників.

Експорт риби та його промисел існували як галузі господарства у пониззі Дніпра ще за часів античності, до спотворення Дніпра більшовиками шляхом спорудження каскаду гідроелектростанцій і штучних морів. Добування солі органічно пов'язано з переробкою риби, яке існувало до середини ХХ ст. і про що писав Константин Багрянородний. Прийняття християнства з його постами тільки посилило попит на рибу, візінтійці та русичі із задоволенням споживали рибні продукти. Кочівники також оцінили цінність риби як продукту харчування. Про це свідчать джерела, печеніги та половці активно добували рибу на берегах самого Чорного та Азовського морів.

Свою історію Олешня припинило скоріш за все, під час великого походу Батия у Північне Причорномор'я у 1240-1241 рр.. В момент нападу чоловіків у місті не було. Мабуть вони були у складі війська Київського князівства або ж загинули у бою під стінами самого міста.

Олешня як місто перестало існувати вже після цього нападу, хоча на острові, були виявлені матеріали, що люди продовжували жити. Сотні іншим пам'яток, як і цій загрожують «чорні археологи» - вони руйнують пам'ятку у пошуку наживи чи то з інших нам невідомих причин. Місто належало до опорного, митного і транзитного пункту на Дніпровському торговому шляху Київської Русі.

Отже, можна дійти висновку, що це було торгово-ремісниче місто, в якому мешкали торговці, матроси, ремісники, рибалки. Більша частина населення займалася сільським господарством. Це було місто-порт, який контролювали київські князі та мали вони дуже широкі торгові зв'язки як в середині так і за межами Київської Русі. Також воно було центром мережі поселень у пониззі Дніпра, в його гирлі та на берегах Дніпро-Бузького лиману, та на о. Березань.

ФУНКЦІЇ м. ОЛЕШОК В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДНІПРОВСЬКОГО ВОДНОГО ШЛЯХУ

Річки почали використовувати в господарстві ще з давнини. На Херсонщині вони були саме єдиним транспортом та торговим шляхом. Наприклад, Великий торговий шлях ("із варяг в греки"), про який ми розповідали в першому розділі, починався з Балтики і по Дніпру спускався в його пониззя, адже там знаходилося одне з торгових міст – Олешня, а далі до самого Чорного моря, ще там знаходилися грецькі колонії. Основний водний шлях у Київській Русі. Описаний у "Повісті временних літ" і в творі візант. імператора Константина VII Багрянородного "Про управління імперією". Складався з маршрутів річок і волоків між ними. Його довжина складала понад 3 тисячі кілометрів. Він поєднував пн. землі Давньої Русі з пд.-рус. землями та Балтійське море з Чорним морем. Цей шлях виник у 9 —10 ст. Маршрут йшов через Балтійське море та Фінською затокою, по Неві й Ладозькому озеру, р. Волхову до озера Ільмень, а потім по Ловаті та її притоках до Зх. Двіни і далі через притоки Зх. Двіни до Дніпра, потім по Дніпру до Чорного моря і вздовж зх. берега Чорного м. до Константинополя. Дніпровський шлях через Десну, Сейм і Сож був зв'язаний з притоками Дону, Оки й Волги, через Прип'ять з Бугом. Шлях мав велике значення для розвитку внутр. і зовн. торгівлі Давньої Русі, сприяв різноманітним зв'язкам окремих сх.-слов'ян. племен, що прискорювало їхню етнічну консолідацію й держ. об'єднання.

Існувало два окремі шляхи, за версією вченого Бориса Рибаківа, тобто шлях із варяг у греки та шлях із греків у варяги. Контролювався перший шлях варягами, який проходив навколо Європи через Середземне море, з'єднуювши між собою багаточисельні варязькі держави з самим Константинополем та був зручний для мореплавців.

Звертаючись до другого дослідника Леонтія Войтовича, тобто він припускає, що маршрут проходив повз острови Готланд, Сааремаа, Ризьку затоку, Західну Двіну, Касплю, один волок до Дніпра. На шляху стояло місто Гольмгард. Цей шлях має у сагах назву «Східний» (Austrverg).

Купці, які доставляли до Візантії ремісничі вироби, хутро, хліб, срібло в монетах, рабів, мед, віск, а ще товари зі Скандинавії та Прибалтики - зброю та бурштин, возили з Києва до Константинополя та долали це шлях аж за 30-40 днів. Також везли з самого півдня різні прянощі, фрукти, вина, дорогі тканини та ювелірні вироби, скляний посуд.

Шлях мав значення не тільки для водного промисловства, але і для розвитку саме внутрішньої торгівлі, також допомагав у налагодженню багатьох зв'язків окремих східнослов'янських племен та прискорював його державне об'єднання навколо Києва. Економіка руських земель мала натуральний характер, яка була однією із причин феодальної роздробленості.

Звернути увагу на X – першу третину XI століття торговий шлях із варяг у греки мав найбільше значення. Він зв'язаний був з іншими водними шляхами Русі, а саме Прип'ятсько-Бузьким, який мав маршрут до Європи, і Волзьким та в кінцевому маршруті виводив в Арабський халіфат. Своє значення шлях втратив внаслідок хрестових походів, які встановили зв'язки зі Сходом у XI-XII століттях.

Саме місто мало велике значення та роль між контактами Русі та з країнами чорноморського регіону, зокрема з Візантією. Багато хто із князів та відомих людей того століття зупинялися в цьому місті. Наприклад, у 1153 році Русудан чекав свою матір, саме доньку грузинського царя Димитрія I, князь Ізяслав Мстиславович, а у 1164 році посол київського князя Ростислава зустрів митрополита Іоанна, якого щойно благословив на Київську кафедру Константинопольський патріарх Лука.

Олешня було центром рибальства та торгівля, і мало велике значення свого існування.

Одним із різновидів шляхів ще був Арабський халіфат. Він розгорнув свою торгову діяльність ще у VII столітті в країнах угро-фінських та слов'янських країнах Східної Європи. Саме в лісах Північної Європи водилося багато цінного звіра: горностаїв, соболів, куниць, чорно-бурих лісів та ін. З них виготовляли хутра та були вони у великій моді в країнах арабського сходу,

на самому Сході та у Візантії і Європі. Головним предметом у VII столітті стали саме ці хутра, також вони були цінним предметом експорту зі слов'янських країв. Торгівля також охоплювала не тільки арабів, а й Індію та Китай.

Інший європейський шлях, який йшов з півночі на південь, від Балтійського узбережжя до Чорного моря, а згодом до самої Візантії. Дніпро служило основною магістраллю цього великого водного «шляху із варяг у греки».

Отже, через Україну проходили дві магістралі, які сполучали північ з півднем, захід зі сходом, арабів та Візантію - зі Скандинавією, Індію та Китай з імперією Карла Великого. Згадуючи про давньоруських племен, можна сказати, що вони внесли також чимало невеликий внесок у розвиток торгового процесу. Поселення не обмежувалися транзитною торгівлею, а вносили свій внесок через хутра, саме на ті, на які був великий попит в Арабському халіфаті, Візантії та в Західній Європі. Крім того в експорт вносили мед та віск, бо саме мед використовувався в солодошах, а віск безпосередково на освітлення церков та будівлі багатьох людей. Не слід забувати, що постачали рабів з фінських та слов'янських країн у мусульманські та християнські держави.

Отже, можна сказати, що Олешня відіграло велике значення у функціонуванні та забезпеченні великого як водного так і торговельного шляху. Тобто воно знаходилося саме на гирлі Дніпра та Великому Потьомкінському острові. Також можна сказати, що розширення торгівлі, збагачувало слов'янську родоплемінну знать, посилювало диференціацію суспільства, але дивлячись з іншого боку, воно ставило питання про захист важливих торговельних шляхів та створення власної державності. До того ж торгівля сприяла державотворчому процесу, ніби «зшиваючи» в одне ціле строкаті клаптики земель слов'янських сусідських територіальних общин.

Можна сказати, що у V–VI ст. суспільний лад слов'ян перебував у стадії становлення, де відбувався перехід від первісно-родового до класового суспільства. Почалася доба військової демократії, суть якої полягала в тому,

що реальна влада належала племінним зборам, а не концентрувалася у руках знаті (старійшин та князів). Але з часом глибокі зміни в суспільному житті, що відбулися у VII–IX ст., підштовхнули процес державотворення. Становлення державності у східних слов'ян впливало з їхнього суспільного розвитку.

Розділ 3 Вивчення шкільному курсі історія шляху із варяг у греки

Перш за все, цей торговий шлях мав величезне економічне значення для Давньої Русі. Основні міста, які виникли на території давньоруської держави, в географічному плані повторювали контури головного річкового маршруту. Ці старовинні міста витяглися вздовж лінії Дніпро – Волохов. І в майбутньому, аж до втрати Київською Руссю своєї величі, що призвело до втрати значення цього шляху. Тобто всі князі ставили і ставили нові міста, які розвивалися і процвітали саме завдяки торговому шляху «з варяг у греки».

Наприклад, з країн Скандинавії везли: залізо – сирець, моржову кістку, китову шкіру. З Прибалтики унікальну копалини – палеозойську смолу – бурштин.

З новгородських земель відправляли в заморські країни хутрянні речі, а саме: соболів, куниць, бобрів, мед, віск, зброю, льон.

Південна Русь везла на продаж: хліб, ремісничі вироби, ювелірні вироби тощо.

Ця торгівля, або вірніше сказати, товарообмін, була закріплена законодавчо і обумовлена особливими умовами. В цих договорах враховувалися закони не тільки Візантії, але й Давньоруської держави. Тому торговий шлях “із варяг у греки” мав велике значення для розвитку не тільки економічних зв'язків, але й політичних.

Руські князі за допомогою династичних шлюбів родичалися з багатьма знатними династіями Візантії, які були можливі завдяки розвиненій торгівлі.

Описуючи маршрут, по якому рухаються купці з верхів'їв до гирла Дніпра. Каравани дерев'яних лодій, однодревок, починають збиратися в Смоленську,

Любечі, Чернігові і відправляються до Києва. Тут човни обладнують додатковим оснащенням і відправляють у пониззя Дніпра.

Частину порогів проходять, майстерно маневруючи, а найбільший складні обходять волоком. У цьому місці доводилося відбивати напади печенігів, які робили цей важкий шлях ще і небезпечним. На острові Хортиця відпочивали і, одночасно ставили морські вітрила в дніпровському лимані і вздовж західного берега Чорного моря прямували до торгових площ Царгорода. А потім поверталися назад тим же шляхом. Судячи по протяжності торгового шляху “з варяг у греки”, наших предків навряд чи можна дорікнути в лінощі або відсутність працьовитості.

Судячи із записів візантійських літописів, під час перебування “заморських гостей”, як тоді називали торгових людей, враховувалося буквально всі – кількість судів і купців, опис товарів, і навіть через які ворота вони можуть потрапити в місто.

Руські купці мали право безкоштовно митися в лазнях і годуватися протягом того часу, поки вони перебували у Візантії.

ВИСНОВКИ

Вивчення цієї теми займає велике значення в шкільному курсі історія. Функціонування шляху "із варягів у греки" уточнюють численні археологічні та нумізматичні матеріали. Саме з огляду на ці матеріали констатовано, що, окрім магістрального шляху, поданого в літописній традиції як маршрут подорожі Андрія Первозванного, існувало кілька відгалужень у північній частині маршруту. Басейн Дніпра через притоки та систему волоків був пов'язаний не лише з Ловаттю, а й з іншими річками балтійського басейну (Західна Двіна, Німан).

Виниклий на початку IX ст. шлях «із варяг у греки» сприяв торговим контактам слов'ян з навколишнім світом, а також зв'язував воєдино самі східно-слов'янські землі. Саме на цьому шляху виникали великі слов'янські міські центри – Київ, Смоленськ, Любеч, Новгород, які пізніше відіграли важливу роль в історії Київської Русі. Торговий шлях відіграв дуже велике значення в утворенні саме Давньоруської держави, адже завдяки цьому маршруту вона отримала поштовх не лише у розвитку своєї економіки, а й у державності та зародженості нової єдиної релігії.

Проходження маршруту, найвірогідніше, здійснювалося у формі нерегулярних торговельно-військових експедицій, причому не обов'язково протягом однієї навігації. У цьому контексті слід зазначити, що провідна роль "шляху із варягів у греки" в економіці ранньої Київської Русі в історіографії перебільшена.

Деякі дослідники: С.В. Бернштейн-Коган, Ю.Ю. Звягін, А.Л. Нікітін, С.Е. Цветков піддають сумніву існування шляху «із варяг у греки» як постійно діючої транзитної торгової магістралі, але не заперечуючи можливості окремих плавань.

Результати моєї роботи можуть бути виключеними вчителями в роботі саме позакласного читання та на уроках історії в шкільному курсі. Вона

обговорювалася під час проходження практики, пройшла випробування на антиплагіат та допускається до обговорення на уроках в старшій школі.

Список використаної літератури

1. Археологічні пам'ятки Херсона. Каталог-довідник. Херсон: Б. в., 2004. 44 с.
2. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання оригіналу 1931 р. / Вступ, текст і прим. Д. Абрамовича, за ред. В. Перетца. К.: Час, 1991. 280 с.
3. Ковалевский А. П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921-922 гг. Статьи, переводы и комментарии. Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1956. 356 с. Або відповідний уривок – Ибн Фадлан Ахмед Книга о его путешествии на Волгу в 921-922 гг. Пер. А. П. Ковалевского // Сайт Восточная литература. [Електронний ресурс] Режим доступу: vostlit.snfo/Texts/rus16/Fadlan/text.phtml?id=6123.
4. Константин Багрянородный Об управлении империей: Текст, перев., комент. Под ред. Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева. М.: Наука, 1989. 496 с.
5. Літопис Руський / Пер. з давньоруськ. Л. Є. Махновця. К.: Дніпро, 1989. XVI, 591 с.
6. Повесть временных лет / Подгот. Текста Д. С. Лихачева; Пер. Д. С. Лихачева и Б. А. Романова; Под ред. В. П. Андриановой- 83 Перетц. Ч. 1. Текст и перевод. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950. 407 с.
7. Баран В. Д. Давні слов'яни. К.: Альтернативи, 1998. 335 с.
8. Буйских С. Б., Івлєв М. М. Про осіле населення пониззя Дніпра та Південного Бугу у X-XIII ст. // Археологія. 1991. № 4. С. 89-104.
9. Водотика С. Г. Нарис історії Херсонщини. Давній час. К.: Видавець Олег Філюк, 2016. 304 с.
10. Вортман Д. Я., Плахонін А. Г. Олешія // Енциклопедія історії України. Т. 7. К.: Наук. Думка, 2010. С. 584-585.
11. Галенко О. Три загадки Костянтина Багрянородного про Полюддя // Ruthenika. Вип. III. К., 2004. С. 48-67.

12. Галенко О. Окраїна степових імперій // Економічна історія України. Історико-економічне дослідження в двох томах. Т. 1. К.: Ніка-центр, 2011. С. 153-197.
13. Галушко К. Україна на карті Європи: науково-популярне видання. К.: «Київський університет», 2014. 143 с.
14. Головка О. Б. Північне Причорномор'я та Приазов'я в політичному та економічному розвитку Русі (IX – середина XII ст. // Український історичний журнал. 2014. № 1. С. 21-39.
15. Грушевський М. Степ і море в історії України // Український історик. 1991. № 3-4 С. 110-111; 1992 № 1-4 С. 112-115.
16. Гуслитий К. Київська Русь // Радянська енциклопедія історії України. К.: УРЕ, 1970. Т. 2. С. 357-362. Давня історія України: В 3 т. Т. 3. Слов'яно-руська доба / Ін-т археології НАН України. К.: Наук. думка, 2000. 695 с. 84
17. Історія міст і сіл Української РСР. Херсонська область. К.: УРЕ, 1972. 687 с.
18. Ключевский В. О. Курс русской истории. Ч. 1. // Ключевский В. О. Сочинения: В 9-ти т. М.: Мысль, 1987. 431 с.
19. Князьков Ю. П. Топоним «Олешье» (Олешья) в летописных сообщениях о битве на р. Калке 1223 г. // Наукові записки Запорізького державного університету. Запоріжжя, 1999. Вип. V. С. 143-148. Князьков Ю. П. Кічкас // Енциклопедія історії України. К.: Наук. думка, 2007. Т. 4. С. 339-340.
20. Котляр М. Ф., Плахонін А. Г. Походи Русі на Візантію // Енциклопедія історії України. К.: Наук. думка, 2011. Т. 8. С. 463-465.
21. Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусію К.: Критика, 2015. 456 с.
22. Пришляк В. В. Залозний шлях // Енциклопедія історії України. К.: Наук. думка, 2005. Т. 3. С. 244. Ратнер И. Д., Костюк Л. И. Древности Херсонщины: Краткий справочник. Симферополь: Таврия, 1989. 112 с.

23. Русев Н. Д. Два варианта городской истории средневекового Причерноморья – Белград и Олешье // Генуэзская Газария и Золотая Орда. Кишнев: Statum Plus, 2015. С. 19-39.
24. Сидоренко О. Річкові шляхи у міжнародній торгівлі Давньої Русі // Історико – географічні дослідження в Україні: Зб. наук. праць. Ч. 4. К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. С. 134-147.

Додатки

Додаток А : карта Великого торгового шляху із варяг у греки

Додаток Б: схема великого водного шляху

